

tokat
ilmiyat
dergisi

Tokat İlmiyat Dergisi | *Tokat Journal of Ilmiyat*
9/1 (Haziran | June 2021)
ISSN 2717-6134 | e-ISSN 2717-610X

Geleneğin İnkişâfından Geleceğin İnşâsına Uluslararası İmâm Mâtürîdî Çalıştayı

International Workshop on Imam al-Maturidi

Değerlendiren | Reviewed by

Ahmet ATEŞYÜREK

Dr., Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Mezunu
İslam Mezhepleri Tarihi Ana Bilim Dalı
Çorum | Türkiye
atesyurek77@gmail.com

Dr., Hitit University
Graduate School of Social Sciences
Department of History of Islamic Sects
Çorum | Turkey
orcid.org/0000-0001-9346-0725

Atıf | Cite as:

Ateşyürek, Ahmet. "Geleneğin İnkişâfından Geleceğin İnşâsına Uluslararası İmâm Mâtürîdî Çalıştayı [International Workshop on Imam al-Maturidi]". *Tokat İlmiyat Dergisi* | *Tokat Journal of Ilmiyat* 9/1 (Haziran | June 2021), 409-426.

Copyright ©

Published by Tokat Gaziosmanpaşa University Faculty of Islamic Sciences. Tokat | Turkey.
<https://dergipark.org.tr/ilmiyat>

Geleneğin İnkışâfından Geleceğin İnşâsına Uluslararası İmâm Mâtürîdî Çalıştayı

Mâtürîdî ve Mâtürîdîliğe dair birikim ve yoğun ilginin bir neticesi olarak ülkemizde ve yurtdışında çeşitli sempozyum ve çalıştaylar düzenlenmektedir. Konu ile ilgili çalışmaların geçmişi cumhuriyetin ilk yıllarına kadar uzanmaktadır.¹ Bu toplantılar dizisinin sonuncusu Tokat Valiliği ve Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi önderliğinde ve TOGÜ İslami İlimler Fakültesi koordinesinde 25-26 Mart 2021 tarihlerinde online olarak gerçekleştirilen “Geleneğin İnkışâfından Geleceğin İnşâsına” temalı Uluslararası İmâm Mâtürîdî Çalıştayı’dır. “Mâtürîdî Düşünce Sisteminin Dayandığı Temel Tasavvurlar” başlıklı bu çalıştay oturumlarında yer alan konuları geniş bir katılımla, farklı boyutlarıyla ve disiplinlerarası bir bakış açısıyla ele almayı ve bilim dünyasının müzakeresine sunmayı hedeflemiştir. “Bir Mâtürîdî Ziyafeti” şeklinde ifade edilebilecek etkinlik, yurtiçi ve yurtdışından 43 değerli bilim adamının katılımıyla gerçekleşmiştir.

“Mâtürîdî’nin Düşünce Dünyası ve Günümüze Bakış” isimli Açılış Paneli’nin ardından devam eden oturumlarda Mâtürîdî’de Allah, Alem, İnsan, Peygamber, Toplum ve Kültür Tasavvuru gibi başlıklar konu edilmiş, oturumlar belirlenen müzakereciler tarafından müzakere edilerek genel müzakereye açılmıştır. Tebliğlerde ele alınan konular müzakerelemlerle genişletilmiş ve etraflıca tartışılmıştır. Çalıştayda müzakereye açılan konu başlıklarının her birine ilişkin zengin bir birikime sahip olduğu dikkat çeken İmâm Mâtürîdî’nin günümüze ufuk açıcı mahiyetteki temel düşüncelerini çalıştay tebliğ ve müzakerelerinden elde edilen sonuçlar ışığında tespit etmek mümkün olmuştur.

Çalıştayı ilk günü açılış konuşmalarının ardından gerçekleştirilen panelin başkanlığını yürüten Prof. Dr. Yusuf Şevki Yavuz’un, Mâtürîdî’nin uzun zamandır ihmal edilmesinin ardından, günümüzde neden önemsen-

¹ Türkiye’de bu sahada yapılan çalışmalarda ilk dikkat çeken isimler, Şerafettin Yaltkaya, Yusuf Ziya Yörükân ve Muhammed et-Tancî’dir. Onların, çalışmalarını yaptıkları dönem Mâtürîdî’nin tefsirinin yazma olarak bulunduğu ve *Kitâbü’t-Tevhîd*’in henüz neşrinin yapılmadığı bir dönemdir. Bu durum, Mâtürîdî’nin, daha çok ikinci el kaynaklar üzerinden tanınmasına sebep olmuştur. Fethullah Huleyf’in 1970 yılında *Kitâbü’t-Tevhîd*’i tahkiki Mâtürîdî çalışmalarında yeni bir dönem başlatmıştır. Eserin Türkiye’de yayımının ardından seksenli yıllarda konuya dair akademik çalışmaların yapılmaya başlandığı gözlenmektedir. Takip eden süreçte *Te’vilât* üzerinde gerçekleştirilen kısmî tahkiklerin de sunduğu imkânla Mâtürîdî üzerine yapılacak çalışmaların altyapısı oluşmuş oldu. *Kitâbü’t-Tevhîd*, Bekir Topaloğlu’nun tercümesi ve sonra da Bekir Topaloğlu ile Muhammed Aruçi’nin ortaklaşa çalışması sayesinde 2002-2003 yılında yeniden tahkik edildi. Yine Bekir Topaloğlu’nun, *Te’vilât*’ın tahkikini tamamlayarak uzun süreli bir tercüme faaliyetine girişmesi sayesinde Mâtürîdî çalışmalarında önemli bir altyapı hizmeti sağlanmış oldu. Bu tercüme, vefatından bir müddet sonra yakın zamanda tamamlandı. Ahmet Ak’in 2018 yılına kadar yapılan çalışmaları ele aldığı çalışması için bk. Ahmet Ak, “Mâtürîdî ve Mâturidîlik ile İlgili Türkçe Akademik Çalışmaların Değerlendirmesi”, *Journal of Islamic Research*, 29(2), 2018, 380-398.

diğine dair düşünceleri ve Mâtürîdî'ye olan ilginin artmasında Müslüman dünyasının içinde bulunduğu durumun önemli olduğu vurgusu dikkate değerdir. Açılış oturumunda tebliğ sunan Prof. Dr. Şaban Ali Düzgün'ün Mâtürîdî düşüncenin karakteristiğinin tespit edilmesinin önemine dikkat çekmesi, irade, akıl ve doğanın Mâtürîdî düşüncedeki yerine ilişkin vurguları, dinî meselelere Mâtürîdî özelinde kelmâ veya felsefi bakış açısı üreterek bunu modern yaşamın bir parçası haline nasıl getireceğimizin sorgulanması gerektiğine ilişkin izahları öne çıkan tespitler olmuştur.

Panelin ikinci konuşmacısı olan Prof. Dr. İlyas Çelebi'nin "İmâm Mâtürîdî'de Bilgi Edinmenin İlkeleri" başlıklı tebliğinde Mâtürîdî'nin bilgi anlayışının günümüze nasıl taşınabileceğine ilişkin değerlendirmeleri, Mâtürîdî'nin bilgiyi tanımlarken onun bir nesnesinin ve öznesinin olduğunu ve bu ikisi arasındaki ilişkinin hüküm ifade ettiği görüşünü hatırlatarak, bu tanımın günümüzde epistemolojik çevrelerde yapılan bilgi tanımıyla büyük ölçüde örtüştüğü şeklindeki tespitleri önemlidir. Yine Çelebi, Mâtürîdî'nin hakikate ulaşma konusunda itibarın sayı çokluğuna değil, delile ve burhana dayanması gerektiği görüşünü de günümüzde önemsenmesi gereken bir görüş olarak sunmuştur. Sonuç olarak Çelebi, bu ilkeler ışığında hareket edildiğinde Müslüman toplumların birbirleriyle ilişkilerinde ve hakikat arayışlarında muhtemel hataların önüne geçilebileceğini ifade etmiştir.

Panelin üçüncü konuşmasını gerçekleştiren Prof. Dr. Hülya Alper, "Bilginin Onuru: Bilmek, Bilgi ve Bilen Üzerine" isimli tebliğinde Mâtürîdî'nin Kur'an merkezinde bilgi temelli bir sistem inşa ettiğini ifade etmiştir. Alper'in tebliğinde dile getirdiği hususlar dikkate alındığında Mâtürîdî'nin ilme ve ilim adamlarına yönelik bakış açısının kitleleri araştırmaya ve bilime teşvik noktasında büyük bir işlev üstlendiğini göstermektedir: Akla ve araştırmaya ayrıcalıklı bir yer vermesi, aklın önceliğivahyin gerekliliği ilkesi, Mâtürîdî'de bilginin onurunu gösteren işaretler, onun "ulü'l-elbâb" kavramını "zü'l-fehm ve'l-akl" şeklinde açıklaması, ihsan kavramına ilim ve marifet anlamı vermesi, ilmin yüce bir ahlaka yönelttiğini ifade etmesi, ilmin hayat cehaletin ölüm olduğuna, imanın tasdik olduğuna, tasdik de bilgiden sonra gerçekleştiğine dair düşünceleri bu çerçevede yer almaktadır. Alper ayrıca Mâtürîdî'nin ilmin insana izzet ve şeref verdiğine, ilmin akli mütevazı kıldığına, ulemâ-umerâ ilişkisine ve ilim talebelerine yönelik tavsiyelerine dair görüşlerini aktarmıştır ki bu görüşler de günümüzde ilimle meşgul olan kişilerin dikkate alması gereken prensipleri içermektedir.

Panelin soru-cevap kısmında Mâtürîdî'nin tabiat ve akıl dengesine vurgu yaptığının anlaşıldığı, bu noktada aklın tabiatla ne yapabileceği

ve nasıl bir iradi tercihte bulunabileceği meselesine açıklık getirmek gerektiği vurgulanmıştır. Yine Mu'tezilî ve Eş'arî düşünceden Mâtürîdî düşünceyi ayıran özelliğin ne olduğu sorgulanmış, Mu'tezilî düşünce gibi, Mâtürîdî düşüncenin de yeniden üretilmeye müsait olduğu ve buradan hareketle de Mâtürîdî düşüncenin modern yaşamı yeniden kuracak kavramsallaştırmaya müsait bir yapıya sahip olduğu ifade edilmiştir.

Çalıştayın birinci oturumunda "Mâtürîdî'nin Allah tasavvuru" hakkında tebliğ sunan Prof. Dr. Mehmet Evkuran'ın tanrıya inanmanın tek başına yeterli olmadığı, her tasdiğin bir tasavvura dayanması nedeniyle Allah ve tevhid inancının hangi tasavvur üzerine inşa edileceğini belirlemek gerektiğine ilişkin hatırlatmaları önemlidir. Evkuran, İslam düşüncesinde hayat bulmuş her görüşün tevhid kavramı ekseninde birleştiğini, ancak iş bu kavramın içini doldurmaya geldiğinde, farklılaşmaların ortaya çıktığını ifade etmiştir. Örgün ve yaygın din eğitiminde tevhid inancının anlatılırken hangi tasavvur üzerine bir tasdik temin etmek istenildiğinin net bir şekilde ortaya konulması gerektiğini vurgulamıştır. Bu yüzden bu tür toplantıların Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik üzerine yapılan tahmin ve temennilerin ötesine geçmesi ve Mâtürîdî hakkında derin okumalar yapılması gerektiğini vurgulamıştır. Devamında tanrı tasavvuruna etki eden yöntemlerden bahisle iki tür teoloji olduğunu ifade etmiştir. Ona göre bunlardan biri Kur'ân'a/naslara dayanarak metafizik çıkarımlarda bulunan vahiy teolojisi, diğeri ise vahyi ve kutsal kitapları paranteze alan, insanın deneyimi ve duyulur dünyadaki tecrübelerden ve tarihsel tanıklıklardan hareketle metafizik yapmaya çalışan doğal teolojidir. Evkuran, Mâtürîdî'nin vahiy teolojisi ve doğal teoloji arasında düalliteye düşmediğini, ikisini meczeden bir anlayışa sahip olduğunu belirtmiştir. Daha sonra tanrı hakkında konuşmanın meşruiyeti ve sınırlarıyla ilgili Mâtürîdî'nin görüşlerini değerlendirmiştir. Mâtürîdî akla vurgu yapmanın ötesine geçerek, onun insanı çok daha kapsamlı ve bütüncül manada, ontolojik ekolojisi ve içsel yetenekleriyle değerlendiren bir kelimacı olduğunu söylemiştir. Evkuran, Mâtürîdî'nin saf ve pratik aklın eleştirisini yaptığını, ona göre aklın tek başına çalışan bir yetenek olmadığını, akılla birlikte başka yetilerin de söz konusu olduğunu belirtmiştir. Mâtürîdî'nin alemdeki düzenle aklın kurulumu arasında bir uyum olduğunu düşündüğünü, bunun da şer'î ve aklî ilimlerin meşrulaşmasına zemin hazırladığını söylemiştir. Yine Mâtürîdî'nin ilahî sıfatlar kaldırıldığında Tanrı'nın tanınmaz olacağı konusunda bir tehlikeye işaret ettiğini belirtmiştir. Evkuran, tanınmaz bir tanrının da tasdik sorununu ortaya çıkartacağını ifade etmiş, yine sıfatların mecaza indirgenmesi durumunda, tasavvur imkanının kalmayacağını vurgulamıştır. Evkuran'ın bu tespitleri Mâtürîdî'ye

dair görüşler serdedilirken nasıl hareket edilmesi gerektiğine ilişkin bir yöntem önerisi olarak değerlendirilebilir. Özellikle uluhiyet ve tevhid konusunun çatışmalara sebep olacak yanlış anlamalara meydan vermeden tutarlı bir izahla açıklanması gerektiğine ilişkin değerlendirmeleri ve tasdikten önce gelen tasavvurun mahiyetinin önemine dair vurguları, bu alanda dikkate alınması gereken noktaları oluşturur.

Oturumun ilk müzakeresini yapan Doç. Dr. Emine Ögük'ün Allah anlayışının ona paralel bir insan ve tabiat anlayışını beraberinde getirdiği şeklindeki değerlendirmeleri, bunları birbirinden kopuk şekilde incelemenin doğru olmadığına dair mesajlar içermektedir. Mâtürîdî'nin toplumlarda çatışmalara ve yanlış din algılarına neden olan ve muhalif oldukları gruplara karşı bidat, küfür, şirk gibi birtakım kavramları kullanmaktan sakınmayan hakikat tekercilerinin karşısında bir konum aldığını söyleyen Ögük, Mâtürîdî'nin hoşgörü odaklı din anlayışı kitlelere hâkim kılınabilirse müslümanlar arasındaki çatışma zihniyetinin azalacağını belirtmiştir. Ögük, müzakeresinin devamında, Mâtürîdî'nin Allah'ın tabiatla ve insanla olan irtibatına dair görüşlerini analiz etmiştir. Mâtürîdî'nin Allah tasavvurunun insan üzerinde baskıyı değil, hürriyeti esas aldığını ve Mâtürîdî'nin insanı irade ve eylem sahibi fail bir varlık olarak tavsif ettiğini belirtmiştir. İnsanın bu özellikleri öne çıkarılabildiği durumda, İslam dünyasında sağlam bir istidlalde bulunmak için gerekli olan epistemolojik alt yapının kurulabileceğini vurgulamıştır. Ögük'ün Mâtürîdî anlayışın İslam medeniyetinin inşasında yaratıcı düşüncenin ortaya çıkmasının zemini oluşturacağını, Mâtürîdî gibi fikir önderlerinden istifade edilerek ortaya konulacak olan inkişafın geleceğimizin inşasında kuvvetli bir zemin olacağı yönündeki bu tespitleri dikkate değer mesajlar olarak kaydedilmelidir.

Konuya dair ikinci müzakereyi yapan Doç. Dr. Harun Çağlayan'ın zâtî ve fiilî sıfat ayrımının diğer kalamî yaklaşımlara göre Mâtürîdî'de farklı bir boyutta olduğu kanaatini ifade etmesi ve Mâtürîdî'nin Allah'ın fiillerini Selefiyye gibi zâtî ve fiilî şeklinde ayırmaksızın, Allah'ın zatıyla kaim sıfatları olarak değerlendirdiğini söylemesi ve maddeye taalluk eden sıfatların yansımalarını da itibari ve mecazi yoldan Allah'ın murad etmesinin sonuçları olarak gördüğünü belirtmesi kayda değer tespitlerdir.

Üçüncü müzakereyi gerçekleştiren Doç. Dr. Ali Karataş'ın ifade ettiği gibi, tebliğcinin günümüzde farklı problem alanlarının ön plana çıkmasından dolayı tanrı tasavvuru konusunun yok sayıldığı ve üzerinde fikir üretilmediği tespiti önemlidir. Kutsal metinlerin tanrıyı anlatırken toplumun tasavvur ve ilgilerini ne kadar dikkate aldığına dair bir değerlendirmede bulunmuştur. Bu tespit ve değerlendirmeler, tanrı tasavvurları

bağlamında insanların sorunlarına yaklaşırken, bu tasavvurların günümüzde nasıl anlaşılabilirliğine dair ufuk açmıştır. Karataş, Mâtürîdî'nin teolojisinde özellikle hikmet görüşünü ele alarak, bugün insanların tanrıyla ilişkisini kuvvetlendirme bağlamında naslara uygun bir tanrı tasavvurunun geliştirilebileceğini de söylemiştir. Bu bağlamda, sıfatları dikkate almadan, özsel bir şekilde tanrı anlatıldığında, bu düşünme biçiminin vahyin tanrısıyla örtüşmeyen sonuçları doğurması durumunda nasıl bir yol izleneceği sorularını dikkatlere sunmuştur.

Oturumun sonunda, tebliğ sahibi Evkuran doğal teolojiyle ilgili bir soru üzerine, insanın bildiklerinden hareketle bilmediklerini öğrendiğini, kelam yaparken ya da metafizik araştırmalar yaparken kendi ekolojimizden, bağlamımızdan ve tanıklıklarımızdan hareketle soyutlamalar yaptığımızı dile getirmiş, dolayısıyla doğal teolojinin bizim için bir veri olduğunu söylemiştir. İnsanın düaliteye düşmeye yatkınlığından dolayı ya tam doğal teoloji tarafında ya da vahiy teolojisi tarafında olma zorunluluğu varmış gibi yansıtıldığını, müslümanların zihniyetinin biraz mutlakiyetçi tanrı düşüncesini savunan fikirler tarafından domine edildiği kanaatinde olduğunu ifade etmiştir. Bu tasavvuru aşmak için, Mâtürîdî'nin kurgulamaya çalıştığı nas merkezli tanrı tasavvuru üzerinde düşünülmesinin lüzumunu ve sahip olunması gereken doğru tasavvurun hem Allah'ın kudretini, hem de insanın mükellef bir varlık olduğu gerçeğini dikkate alması gerektiğini vurgulamıştır.

Genel müzakere esnasında, hakim kanaatlerden olan tanrının akılla bulunmasının imkânı ve günümüzde kötülük problemini savunanlara karşı Mâtürîdî'nin nasıl bir cevap verebileceği sorusuna Evkuran, yarattığı eserlere bakarak tanrının olmazsa olmaz zati sıfatlarının tespit edilmesinin mümkün olduğunu ve sorunun çözümü için az da olsa tanrıdan bir hidayete, ondan bir ışığa ihtiyaç bulunduğunu eklemiştir. Evkuran, kötülük konusunda, Mâtürîdî'nin iyilik ve kötülüğün izafiyeti temelli bir değerlendirmede bulunduğunu söylemiş, Tanrının zatına dair düşüncelerin, tasavvurların tanrıyı doğru anlama çabası olduğunu, yoksa onun zatının hakikatine müdahale anlamı taşımadığını da eklemiştir. Bu değerlendirmeler, doğru Tanrı tasavvuru oluşturma noktasında genel ilkeler önermektedir.

Prof. Dr. Cağfer Karadaş başkanlığındaki Mâtürîdî'de âlem tasavvuru" konusunun ele alındığı ikinci oturumda "İmâm Mâtürîdî'nin Alem Anlayışı" isimli tebliği sunan Doç. Dr. Mehmet Bulgen, sunumunda İmâm Mâtürîdî'ye nispet edilen "alemin tümüyle arzılardan oluştuğu" görüşünün net olmadığını, Mâtürîdî bunu savunsa bile bunun atomculuğu reddetmek anlamına gelmediğini ifade etmiştir. Yedi başlık altında tebliğini

sunan Bulgen'in, konuya dair vardığı sonuçları önemli tespitler içerir: 1. Mâtürîdî cisimlerin unsurları gibi konularla -bazılarının iddia ettiği gibi- hakikati aramak için değil, dini gayelerle ilgilenmiştir. 2. Mâtürîdî'nin alemin arazlardan mı, yoksa cevherlerden mi yaratıldığına dair görüşünde netlik yoktur. Bu durum, Mâtürîdî'nin hayatının farklı dönemlerinde farklı fikirlere sahip olmasından kaynaklanmış olabilir. 3. Mâtürîdî'nin cisimlerin arazlardan oluştuğu görüşünü savunması, onun atomculuğu reddettiği anlamına gelmez. Zira ashabu'l-araz da atomcu olabilmektedir. 4. Nazzam ve Hişam b. Hakem gibi marjinal kelamcılara ve bazı feylesofa nispet edilen anti-atomculuk listesine Mâtürîdî'nin isminin dahil edilmesi doğru değildir. Bulgen'in bu tespitleri Mâtürîdî'nin tabiatla ilgili görüş bildirmeyi ve bazı felsefi analizlerde bulunduğunu göstermektedir. Ancak Mâtürîdî'nin tabiata dair meselelerle bir hakikat arayıcısı olarak değil, dinî gayelerle ilgilendiği vurgusu önemlidir. Bu onun amacının bir fizikçi ve tabiatbilimci gibi bilimsel keşifler yapmak olmadığını gösterir. Ancak ne niyetle yaparsa yapsın, neticede tabiat üzerinde geniş izahlarda bulunması, bu alanda çalışma yapmak isteyenlere örnek oluşturacak zenginlikteki bilgileri derlemesi, kelamcıların bu alanda mahir olmalarının dini düşünceye katkı sağlayacağını göstermektedir.

Tebliğ'in ilk müzakeresini sunmak üzere söz alan Doç. Dr. İsmail Bulut, Mâtürîdî'nin alem konularına niçin yer verdiğiine ilişkin daha detaylı bilgi vermektedir. Onun tabiatı sadece fiziksel olarak değil, ona bir anlam ve değer yükleyerek, temelde Allah'ın varlığını kanıtlamaya ve en önemli varlık olan insanın değerler bütünü içerisindeki yerini tespit etmeye yönelik olarak incelediğini söylemiştir. Kelamda Allah'ın varlığının en önemli konu olduğunu, onun sıfatlarının evrene koyduğu düzen ve onda yaratmış olduğu varlıklardan hareket ederek anlaşılabilirliğinin kelamcılarının hareket noktası olduğunu ifade etmiştir. Mâtürîdî'nin de alem konusunu izah ederken ve karşıt görüşleri eleştirirken temelde iyi bir metodoloji oluşturduğunu belirtmiştir. Mâtürîdî'nin yaratma fiilinin kıdem ve hudûsuna ilişkin semantik açıklamaları başta olmak üzere, alemin hadis olduğunun ispatına dair kurguladığı argümanlarının, kendisinden sonra da birçok alime yol açıcı olduğunu vurgulamıştır. Bulut, günümüzde kozmoloji alanında insanın değerini ön plana çıkaran bilimsel gerçekliklerin farklı bir yaklaşıma doğru evrildiğini, dolayısıyla birbirinden ayrı düşünülen din ile pozitif bilimlerin de birbirine yaklaşmasının söz konusu olabileceğini ileri sürmüştür. Bu süreçte, geleneğimizin mirasının katkısının önemli olduğunu, ancak en önemli katkının, alem tasavvurunda bilimle dini ahenkli bir şekilde ele alan Mâtürîdî'ye ait olacağını dikkatlere sunmuştur. Mâtürîdî'nin evreni fizikten metafiziğe, cisimden değere doğ-

ru sistematik biçimde yükselten bir çizgiye sahip olduğunu söylemenin mümkün olduğunu ifade etmiştir.

Oturumun son müzakeresini sunmak üzere söz alan İslam Felsefesi Öğretim Üyesi Doç. Dr. Hasan Özalp, tabiat üzerine yapılan değerlendirmelerin, her ne kadar felsefi ve teolojik spekülasyonlar üzerine inşa edilse de zamanla varoluşsal, siyasi, iktisadi, sosyolojik ve psikolojik kuramların geliştirilmesine öncülük ettiğini söylemiştir. Örnek olarak, evrim teorisi biyolojik bir teori iken, bugün neredeyse iktisat, eğitim ve pedagoji başta olmak üzere pek çok alandaki görüşlerin bununla açıklandığını dile getirmiştir. Atomculuk anlayışının da böyle olduğunu, daha sonra bunun sosyolojik ve psikolojik teorileri açıklamaya etki ettiğini vurgulamıştır. Özalp, felsefi atomculuğun materyalist bir evren anlayışını öngördüğüne, kelami atomculuğun ise tam tersi din ve tevhid eksenli bir atomculuğu inşa ettiğine dikkat çekmiş ve kelim atomculuğunun meseleyi ele alış ve gelişimine dair düşüncelerini paylaşmıştır. Özalp kozmik doktrinler noktasında Mâtürîdî'nin atomculuğuna dair, dört soruya cevap verilmesi gerektiğinin altını çizmiştir. Bunlardan ilki, Mâtürîdî'nin cisim cevher, araz ve atom gibi kavramları kullanıp kullanmadığı, yani bizatihi kozmik doktrin inşa etme gereği duyup duymadığı sorusudur. Bu soruya verilecek cevabın nisbeten hayır olacağını söylemiş, bunun bir tarafının Mâtürîdî'nin eserlerinin tamamının günümüze ulaşmamış olmasıyla, daha önemli tarafının ise Mâtürîdî'nin bir kozmoloji inşa etme gereği duymaması ile ilgili olduğunu ileri sürmüştür. İkinci soru, Mâtürîdî'nin atomculuğa neden ihtiyaç duyduğu sorusudur. Üçüncü soru ise, onun bahsi geçen kavramları klasik kelim atomculuğu ekseninde kullanıp kullanmadığı sorusudur. Son olarak, atomcu olmanın Mâtürîdî ya da Mâtürîdî düşünceyi nihai olarak nereye taşıyacağı sorusudur. Mâtürîdî'nin cisim, cevher ve araz kavramlarına yaklaşımını analiz eden Özalp, bu konudaki kanaatini Mâtürîdî'nin arazcılığa daha yakın olduğu şeklinde ifade etmiştir. Mâtürîdî'nin atomculuğuna dair, tebliğcinin yaklaşımından farklı olarak, onun cevher ve araz gibi kavramlara yabancı olmadığını ama arazlar üzerinden evreni okumayı daha sağlıklı bulduğunu ileri sürmüştür. Bu tespitler Mâtürîdî'nin bir konuya ilişkin görüşleri üzerinde farklı değerlendirmeler yapılabileceğini göstermesi bakımından önemlidir. Mâtürîdî'nin çok yönlü bir alim olması ve dilinin farklı bakış açılarına müsait oluşu, onunla ilgili farklı izahları da beraberinde getirmektedir. Bu konuda aslanan Mâtürîdî'nin yanlış okunmaması, belli bir kalıba hapsedilmemesi, yapılan tespitlerin statikleştirilmek yerine eleştirileri dikkate alarak zenginleştirilmesidir. Müzakerelerde de dile getirildiği üzere Mâtürîdî'yi doğru anlamak için eserleri ve kaynakları tekrar tekrar yapılacak olan okumalarla süzgeçten

geçirilmelidir. Mâtürîdî başta olmak üzere kelamcılarının, tabiat alanında felsefî kaynaklardan elde ettikleri bilgileri kendi sistemlerini inşa edecek şekilde kullandıkları dile getirilmiştir. Dolayısıyla Mâtürîdî'nin Allah'ın emrine verilmiş bir tabiatçılığı kabul ettiği, bunun Ka'bî, Kindî veya Câhîz'in tabiatçılığı gibi bir tabiatçılık olmadığı ifade edilmiştir.

Prof. Dr. Mehmet Baktır'ın başkanlık ettiği üçüncü oturumda “Mâtürîdî'de insan tasavvuru” konusu ele alınmıştır. İlk tebliğin sahibi olan Dr. Öğr. Üyesi Osman Nuri Demir, klasik dönem kelâmında insan kavramının ihmal edildiği, İslâmî gelenekte insanın özgürlüğüne önem verilmediği, bu sebeple onun özgürlüğüne ve gerçek değerine kavuşabilmek için modern zamanları beklemek zorunda kaldığı şeklinde bir iddia olduğundan bahsetmiş, bu iddianın gerçeği yansıtmadığını Mâtürîdî'nin insan görüşünden hareketle temellendirmiştir.

Mâtürîdî'nin insan üzerine düşünmeye önem verdiğini söylemiş, onun insanın düşünme faaliyetine kendisinden başlaması gerektiğine, insanı düşünmekten alıkoyan düşüncelerin şeytan işi olduğuna dair düşüncelerini aktarmış, daha sonra, Mâtürîdî'nin insan üzerine düşünme yöntemini analiz etmiştir. İnsanın düşünce faaliyetinin modern zamanda insandan başlayıp insanda bittiğini, Mâtürîdî'de ise, İslam düşünce geleneğiyle uyumlu olarak, insandan bütüne doğru olduğunu belirtmiştir. Bu faaliyetin küçük alem olan insan ve büyük alem olan evrenin aşkın varlıkla bağı kurulduğu ölçüde doğru bir düşünme faaliyeti olacağını vurgulamıştır. Daha sonra, Mâtürîdî'nin insan tanımı ve insanın yaratılış gayesi üzerinde durmuş, Mâtürîdî açısından, insan ve alemin varoluş gayesinin tevhide kılavuzluk etmek olduğunu söylemiştir.

Demir, insanın doğası ve fitratının iman ve küfrü kabul etme noktasında nötr olduğu, fakat tevhidi kabul edecek özelliklerle donatıldığına dair tespitlerde bulunmuştur. Mâtürîdî'nin Tanrı'nın insanoğlunun bünyesini özgürlükle donattığı ve onu böylece teklifi kabule hazır duruma getirdiği düşüncesini ifade etmiştir. Mâtürîdî'de ideal insan olarak değerlendirilebilecek olan “seçkin insan”ın, ütöpik değil; rol model olarak sunulduğunu ileri sürmüştür. Demir, temel özelliklerinden birisinin karşılaştığı problemleri anlamak ve bunlara çözümler üretmeye çalışmak olan insanoğlunun bizzat kendisinin bugün artık çözümlenmesi gereken en büyük mesele haline geldiğini belirtmiştir. Bu durumun içinde bulunduğumuz vasatta insanoğlunun kimlik ve anlam arayışı için çözüm üretebilen kendi düşünce geleneğimize dayalı yeni bir insan anlayışının tesisini zorunlu hale getirdiğini vurgulamıştır. İnsan tasavvurunun yeniden ve doğru bir zemine oturtulmasına ve buna hazırlık olarak geleneğimizdeki insan tasavvuruyla tekrar fikri müzakereye girilmesine ihtiyaç duyulduğunu ifa-

de etmiştir. Mâtürîdî'nin düşüncelerinin canlandırılmasının bu ihtiyacın giderilmesine önemli katkılar sağlayacağını vurgulayarak tebliğine son vermiştir.

Oturumun ilk müzakerecisi olan Prof. Dr. Hatice Arpağuş, ilk olarak, Mâtürîdî'nin kadının ve erkeğin yaratılmasına yaklaşımını konu edinmiştir. Konuya dair tefsirler incelendiğinde, Havvâ'nın Adem'in kaburga kemiğinden yaratıldığı şeklinde genel bir kabulün olduğunu, Mâtürîdî'nin ise bu meselenin gayba taalluk ettiğini ve net şekilde bilinemeyeceğini söyleyerek farklı bir yöntem kullandığını ileri sürmüştür. Buna göre, onun Adem ve eşinin aynı nefisten yaratıldığını söyledikten sonra, başka tefsirlerde rastlanmayan bir şekilde Adem'in erkeklerin atası, Havvâ'nın da kadınların atası olduğunu ifade ettiğini belirtmiştir. Devamında, Mâtürîdî'nin insan özgürlüğüne yaklaşımıyla ilgili bir değerlendirmede bulunmuştur. Onun, insan özgürlüğü konusunda Mu'tezile'den ayrılan Dırar b. Amr, Hafs el-Ferd, Burgûs ve Hüseyin en-Neccâr gibi isimlerden esinlendiğini, ancak burada bir taklitten değil, yeniden inşa faaliyetinden söz edilebileceğini vurgulamıştır. Arpağuş, Mâtürîdî'nin özgürlük kavramını Mu'tezile gibi anlamadığını, onun insanın sonsuz bir özgürlüğe sahip olmadığına vurgu yaptığını belirtmiştir. Devamında, insanın sınırlı özgürlüğe sahip olması, fiilin iki ciheti olması ve tekvin gibi konuların mezhepte ilk defa Mâtürîdî tarafından ele alındığını ve daha sonra bu görüşlerin mezhebin ana umdeleri haline geldiğini ileri sürmüştür.

Oturumun ikinci müzakeresini sunmak üzere söz alan Doç. Dr. Hülya Terzioğlu tebliğde insanın yaratılış keyfiyeti ve gayesine değinildiğini ancak konunun daha güçlü bir şekilde ifade edilmesi gerektiği kanaatini dile getirmiştir. Bu konuyu insanın yaratılış gayesi, onun ne olduğu, niçin var olduğu ve akıbetini bize anlatması bakımından önemli bulduğunu belirtmiştir. Hâlik'i tanımak için, Hâlik'e bakarak insanı tanımak gerektiğini, bunun kul ile Rabbi arasındaki karşılıklı ilişkinin bir sonucu olduğunu söylemiştir. Yine nübüvvet ve usûlü'd-dîne dair birçok konunun insanla alakasına işaret etmiştir. Terzioğlu, konuyla ilgili olarak büyük günah işleyeninin durumu konusunun da konuşulması gerektiğini ifade etmiştir. İnsan ile Allah ilişkisinin konumu, dünyaya gelme hedefi ve insanın mevcut durumunu açıklaması bakımından Mâtürîdî'de asla atlanmaması gereken bir konu başlığı olarak gördüğünü ifade etmiştir. İnsana günah işleme potansiyeli ve ruhsatının verilmiş olmasının, büyük günah işleyeninin imani durumunu, günahın ne olduğunu ve günahkarın Allah katındaki pozisyonunu en dinamik şekilde tanımladığını dikkatlere sunmuştur. İnsanın ilk iradi fiilinin bir günah olmasını da manidar bulduğunu dile getirmiştir. Yaşadığımız dönemde günah işlemeye çok daha elverişli bir zemin oluş-

tuğunu vurgulamıştır. Terzioğlu, Mâtürîdî'nin insanın birtakım şehvetlerle hayata tutunması, neslini devam ettirmesi, ihtiras sahibi olmasının dünyevi meseleleri çözebilmesi için ona verilen özellikler olduğunu vurguladığını ifade etmiştir. Ancak bu özellikler aynı zamanda günaha da sevk edici hususlardır. Terzioğlu, Mâtürîdî'nin meseleyi Allah açısından hikmet ve rahmet, insan açısından ise izzet ve acziyet bağlamında değerlendirdiğini dile getirmiştir. Mâtürîdî'nin insana korku odaklı değil, rahmet odaklı yaklaştığını vurgulamıştır.

Oturumun son müzakeresini Prof. Dr. Harun Işık sunmuştur. Işık, Mâtürîdî'nin eserlerinde insanı konu edinirken sistematik olmayan bir yöntem kullandığına, epistemolojisini ve hikmet felsefesini yansıtan bir tutum sergilediğine dair değerlendirmelerde bulunmuştur. Devamında, tebliğde insanın düşünmesinin fitri bir özellik oluşuna vurgu yapılmasının dikkat çekici olduğunu ifade etmiştir. Bu düşünceyle paralel olarak, Mâtürîdî gelenekte aklın kullanılmasının akıl nimetini bahşedene şükürün bir göstergesi olarak takdim edildiğini belirterek gelenekten konuya dair örneklere yer vermiştir. Işık, tebliğci'nin Mâtürîdî'nin "nâtik" kelimesini sadece "ölümlü canlı" anlamında kullanmadığını, mütefekkir, müteemmil, müdrük ya da akıl gibi kelimeler yerine de bu kelimeyi özellikle tercih ettiğini belirtmiştir. Mâtürîdî'de insanın duyulara konu teşkil eden bir varlık oluşundan hareketle müşahedenin ön plana çıktığını, onun bu düşünceyle paralel olarak hay, meyyit ve nâtik gibi kavramları bilinçli olarak tercih ettiğini ileri sürmüştür. Mâtürîdî'nin zihin dünyasını anlamaya çalışacaklarsak, nâtik kelimesini "düşünen"den ziyade "telaffuz ve anlam olarak açık ve net bir şekilde konuşan" şeklinde ifade etmenin daha uygun olacağını dile getirmiştir. Devamında, tebliğde Mâtürîdî'nin insan tanımında "ölümlü" kelimesine yer verilmesinin önemli bulunduğunu hatırlatarak, Mâtürîdî'nin ölümü hikmetle ilişkilendirmesine dair düşüncelerini değerlendirmiştir. Işık, insanın seçme ve eylem özgürlüğü noktasına gelindiğinde, tebliğde de ifade edilen, Mâtürîdî'nin tecrübe ve müşahedeye dayalı bir farkındalığa dikkat çekmesini değerli bulunduğunu ifade etmiştir. Bu bağlamda, insanın hem kendisinde hem de haricte özgürlüğün temellendirilmesi noktasında, nakli delillerin dışında, insanın kendisinin fail, özgür ve kâsib olduğunun farkında olmasının önemli olduğunu belirtmiştir. Işık, Mâtürîdî'nin, akla ve özgür iradeye atfettiği değerle ilgili, insana yüklemiş olduğu özgürlükle birlikte onun adeta "Kardeşim başkalarına tabi silik bir kimlik içerisinde bulunma. Sürü kafalı olma. Körü körüne taklitçiliğe ve tassuba sahip olma. Bunun yerine hayatının öznesi ol. Çünkü Allah sana hayatının öznesi olma noktasında imkan ve kabiliyet vermiştir." dediğini ifade etmiştir. Işık, Prof. Dr. Hatice

Arpağuş'un Mâtürîdî'nin Havvâ'nın Adem'in kaburga kemiğinden yaratılmadığı yaklaşımına sahip olduğu ifadesinin aksine, *Te'vilât*'in 4. cildinin Arapça 119, Türkçe tercümesinde 129. sayfada Havvâ'nın kaburga kemiğinden yaratıldığını ifade eden bir söylem içerisinde olduğunu dile getirmiştir. Daha sonra, Mâtürîdî'nin insana verilen azaların maddi yönünün yanında manevi bir yönünün de olduğuna dair düşüncesini analiz ederek müzakeresini tamamlamıştır.

Mâtürîdî'de peygamber tasavvurunun incelendiği ve Prof. Dr. Talip Özdeş'in başkanlık ettiği dördüncü oturumda Prof. Dr. Said Mukhtar Okilov "Matüridi'de Peygamber Tasavvuru" isimli tebliğini sunmuştur. Oturumun müzakerecisi olan Dr. Öğr. Üyesi Fatma Candan Günaydın, Mâtürîdî'nin ve Mâtürîdî geleneğe mensup kelamcılarının, nübüvetin makul, gerekli ve hikmete uygun olduğunu tespit ettikten sonra Hz. Muhammed'in nübüvetinin ispatına yöneldiklerini ifade etmiştir. Mâtürîdîlerin, Mu'tezile ve Eş'ariyye'den farklı olarak Hz. Peygamber'in sîreti, doktrini ve mesajı üzerinde daha fazla durduklarının gözlemlendiğini belirtmiştir. Devamında, Mâtürîdî'nin ismet anlayışını Mu'tezile ve Eş'arî düşünceyle karşılaştırmalı bir şekilde analiz ederek müzakeresine son vermiştir.

Oturumun ikinci tebliğcisi Prof. Dr. Dossay Kenzhetay "Mâtürîdî Mîrasının Anlamı" isimli tebliğini sunmuştur. Kenzhetay, Kazakistan'da Mâtürîdî'ye olan ilginin nasıl başladığına, bununla bağlantılı olarak, Neo-Seleflik'in Kazak toplumunda ortaya çıkardığı olumsuz etkilere dair bir değerlendirmede bulunmuştur. Daha ziyade soyut bir Mâtürîdî arayışı içerisinde olduğunu örf, adet ve kültür hayatına Mâtürîdî'nin ne kattığının da görülmesi gerektiğini belirtmiştir. Kazakistan'da yetmiş yıllık bir komünist dönem yaşandığını hatırlatan Kenzhetay, ülkede Mâtürîdî çalışmalarının ancak 2010 yılından sonra başladığını, önceden dinin gerçekliğinin, kültürün Rus ve Batı kaynaklı pozitivist bir yaklaşımla sunulduğunu, bunun ise değerlerin aksiyolojik yönünü baltaladığını belirtmiştir. Bu manada ülkedeki din adamlarının ciddi bir sorumluluk taşıdığını vurgulamıştır. Dilden başlayıp şuurda biten katmanda dinin ve özelde Mâtürîdî'nin ciddi bir katkısı olduğunu vurgulamıştır. Devamında teolojinin sadece Allah-alem merkezli değil, insan merkezli olduğunu, Mâtürîdî'nin de bunu ortaya koyduğunu fakat maalesef bunu yeni nesle anlatmakta zorlandıklarını dile getirmiştir. Karşılaşılan problemlerle baş edebilmek için Türk dünyasında İslami epistemolojinin yeniden ele alınarak ortak bir kelam terminolojisi oluşturulması gerektiğini vurgusuyla tebliğine son vermiştir.

Oturumun son müzakeresini sunan Doç. Dr. Recep Önal, ilk olarak,

Kenzhetay'ın tebliğinde bazı meselelerin kapalı ve muğlak kaldığını öne sürmüştür. Örnek olarak, tebliğde Mâtürîdî'nin Allah-insan-alem ilişkisinin bir bütün olarak ele alındığının ifade edildiğini, ancak kısmi şekilde temas edilen bilgi bahsine yeterince önem verilmediğini dile getirmiştir. Bilgi bahsinin Mâtürîdî'yi diğer kelamcılardan ayıran özellik olduğunu bu itibarla Mâtürîdîlik kültürünün akıl-nakil uyumu ve bilgi bahsine yer verilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Mâtürîdî döneminde ifrat ve tefrit olarak ifade edilebilecek iki yaklaşımdan bahsetmiş, bunlardan birinin akli çok ön planda tutan rasyonalistler, diğerinin de deney ve gözlemi ön plana çıkaran empirist yaklaşımlar olduğunu belirtmiştir. Mâtürîdî'nin bu anlayışlar arasında bir denge gözettiğine dair bir değerlendirmede bulunmuştur. Tebliğde Vehhabi veya Neo-Selefi akımlara yüzeysel olarak temas edildiğini, söz konusu akımların tekfir, bidat, cihat ve din özgürlüğü bağlamındaki görüşlerinin ve Mâtürîdî'nin konuya dair fikirleriyle karşılaştırılmasının faydalı olacağını belirtmiştir.

Önal, Mâtürîdî'nin akli ve nakli birbirine rakip olarak değerlendirdiğini, zemine ve muhatabına göre bu unsurları yerli yerince kullandığını içeren bir analizde bulunmuştur. Daha sonra, oturumun ilk tebliğine atıfla, Hristiyan ve Yahudilerin nübüvvet konusunda düştükleri ifrat ve tefrite dair Mâtürîdî'nin değerlendirmelerini analiz ederek müzakeresine son vermiştir.

Oturum başkanı Özdeş, ilk tebliğe dair yaptığı değerlendirmesinde insanın nefis taşıdığını, iman oluşturma bağlamda, akılla varılacak sonuçların vahiyle elde edilecek sonuçlarla karşılaştırılarak hangisinin daha bağlayıcı olduğunun belirlenmesi gerektiğini belirtmiştir. Felsefi düşüncelerin çok değerli olduğunu ancak bir iman, din ve itaat oluşturma noktasında insanlık tarihinde ne kadar etkili olduklarının farklı çalışmalarla ortaya konulabileceğini dile getirmiştir.

Mâtürîdî'de toplum tasavvurunun incelendiği Prof. Dr. Ahmet İshak Demir'in başkanlığında gerçekleştirilen oturumda ilk tebliğci olan Ahmed Damanhoury, tebliğinde bilginin ortaya çıkmasında tarihsel gerçekliğin etkisini; özelde ise, Mâtürîdî'nin kendi kültür çevresiyle etkileşimi ve bu etkileşimin *Te'vîlât* isimli tefsirindeki yansımalarını ele almayı hedeflediğini ifade etmiştir. Mâtürîdî'nin Kur'an'ın anlaşılması için olgusal gerçekliğin hesaba katılması gerektiğinin farkında olduğuna dair bir değerlendirmede bulunmuştur. Onun bilgeliğinin sadece şer'î ilimler değil, İslam Arap tarihi gibi başka ilimlere vukufiyetinden kaynaklandığını gösteren örnekleri irdelemiş, daha sonra, hayatını geçirdiği kültürel çevrenin Mâtürîdî'nin anlayışına yaptığı etkiye bir örnek vermiştir. Bununla birlikte, Mâtürîdî'nin İslam milletleri arasında ırka dayalı bir üs-

tünlüğü reddettiğini belirtmiştir. Devamında, dördüncü asırdan itibaren, Mâtürîdî'nin yaşadığı coğrafyadaki edebiyat diline Arapça'ya ek olarak Farsça'nın da eklendiğini ifade etmiştir. Mâtürîdî'nin tefsirinde kullandığı Farsça kelimelerden hareketle Fars kökenli olduğunu ileri sürmüştür. Daha sonra Mâtürîdî'nin İslam aleminde olup bitenlere kayıtsız kalmadığına dair bir değerlendirmede bulunmuştur. Onun yönetime yakın olmayı tercih etmediğini başka bazı alimler gibi maaş karşılığı çalışmadığını, muhtemelen de bu yüzden “zâhid” şeklinde anıldığını dile getirmiştir.

Oturumu müzakere eden Prof. Dr. Hulusi Arslan, tebliğcinin Mâtürîdî'nin Fars kökenli olduğuna dair sunduğu argümanların güçlü olmadığını ileri sürerek, onun Türk olabileceğine işaret eden karşı argümanlarını dikkatlere sunmuştur.

Oturumun ikinci tebliğini “Mâtürîdî’de Müslüman Toplumu Kurmanın Temelleri: İşlevsel Bir Vizyon” ismiyle Prof. Dr. Baudegzdame Amrane sunmuştur. Amrane, tebliğinde Mâtürîdî'nin toplum inşa etmenin temellerine nasıl baktığını değerlendirmiştir. Mâtürîdî'nin “cemaat” merkezli toplum perspektifini ortaya koyacak bir değerlendirmede bulunmuştur. Müslüman toplumun kurulmasında dinin konumuna dair Mâtürîdî'nin görüşlerini analiz eden Amrane, toplum inşa etmenin bileşenleri olarak ideal akide, tezkiye içeren iman, bilişsel delil kavramlarını öne çıkarmıştır. Amrane, Mâtürîdî’de dinin, toplumun birliğini kardeşlik, yaşam hakkı, insan haysiyet ve eşitliği temelinde koruyan temel bir bileşen olduğunu ifade etmiştir. Dinin, Mâtürîdî’ye göre, bireyleri bir çelişki ve çatışma durumundan iş birliği ve uyum durumuna geçirdiğini, böylece sadece dağılmış ve çatışan aşiret ve gruplardan diğer uluslar arasında yüksek bir konuma sahip olan tek bir millet haline getirme işlevine vurgu yaparak müzakeresini sonlandırmıştır.

Tebliğin müzakeresini yapan Dr. Ahmet Ateşyürek, İslam toplumunda birey/vatandaş olmaya dair Mâtürîdî'nin bazı görüşlerine değinmiş, Mâtürîdî'nin topluma dair görüşlerinin yaşadığı coğrafyadan bağımsız olamayacağını belirtmiştir. Buradan hareketle, onun Horasan ve Mâverâünnehir’de Arap olmayan halkların İslam toplumunda var olma mücadelesinde önemli bir yeri olan Hanefî gelenekle ilişkisine vurgu yapmıştır. Devamında, Mâtürîdî'nin bilgi kuramında önemli bir yer tutan haber kavramının insanlığın hayata tutunmasındaki kritik işlevine dair düşüncelerine değinmiştir.

Prof. Dr. Ramazan Altıntaş başkanlığındaki Mâtürîdî’de Kültür Tasavvuru konulu oturumda “Mâtürîdîliğin Kırgız Kültürü Üzerindeki Etkisi” başlıklı tebliği sunan Öskonbay Zuuridinov, Kenzhetay’ın tebliğinde ifade ettiği, Kazakistan’daki dini durumla ilgili gündemin aynısının

Kırgızistan'da da mevcut olduğunu, Sovyetler Birliği yönetiminin ardından Kırgız devletinin Mâtürîdî'ye olan ilgisinin arttığını söylemiştir. İslamlaşma sürecinin başlangıcından itibaren İmâm Matürîdî ve Matürîdîlik geleneğinin Kırgızların sosyal, kültürel ve dinî hayatına nüfuz ettiğini gösteren yansımalarını Manas destanı, kıssa ve diğer sözlü kültür öğelerinden hareketle analiz etmiştir.

Tebliğ'in müzakeresini yapan Dr. Abdiraşit Babataev, başta Mâtürîdî olmak üzere, tarihimizde yer alan düşünürlerimizi okumadan kendi kültürümüzün derinliğine inemeyeceğimizi ifade etmiştir. Sovyet rejiminin ardından yapılan çalışmalarda Ali b. Osman el-Ûşî, Muhammed b. Ahmed Hâlid el-Ûşî, Umar b. Mûsâ el-Ûşî gibi Mâtürîdî alimlerin farkına varılabildiğini belirtmiş, Mâtürîdî'nin akılcı, hürriyetçi ve hoşgörülü din anlayışının Kırgız kültüründeki yazılı ve sözlü yansımalarına örnekler sunmuştur.

Çalıştaya "İmâm Mâtürîdî'ye Göre Farklılıkların Yönetimi ve Hoşgörüsüzlüğü'nün Tenkidi" isimli tebliğiyle katkı sunan Prof. Dr. Abdülhamid Aşşâk, insanların farklı fikirlere ayrılmasının olağanlığı, dinde zorlama olmadığı, sadece hakkın dostluğunun yapılması gerektiği, itikadi ve fıkh mezhep imamlarının taassuba karşı çıktıkları gibi bir kısım konulara dikkat çekmiştir. Mâtürîdî'nin büyük günah sahibinin dinden çıkmadığı, günahkar kişi için de iman hakikatinin devam ettiği şeklindeki fikirleriyle, ihtilafların çözümü için takındığı tavır, -tebliğcinin yaptığı gibi- onun hoşgörüsünün bir yansıması olarak değerlendirilmeye müsaittir. Ayrıca Mâtürîdî'nin muhataplarını araştırmaya davet etmesi, İslam'ı birleştirici bir din olarak tavsif edip cemaat ruhuna atıf yapması, muhalifleri ile yaptığı fikri mücadele sırasında bile onların güzel yönlerini itiraf etmesi hoşgörü sınırlarının zenginliğini göstermesi bakımından dikkate değer tespitler olmuştur.

Prof. Dr. Halil İbrahim Bulut bu tebliğe ilişkin müzakeresinde, İslam toplumunda, geçmişte ve günümüzde, bazı gruplarca farklı mezheplere mensup olmanın çoğunlukla baskı ve şiddet gerekçesi yapılmasına dikkatleri çekmiştir. Bulut, tebliğde İslam alimlerinin fanatizme karşı ortak bir tutum sergilediğinin ifade edildiğini ancak bunu söyleyebilmenin, geçmişte ve günümüzde yaşananlar hesaba katıldığında, zor olduğunu ifade etmiştir. Tebliğde taassubun ruhsal bir hastalık olarak tanımlanarak bireyselleştirildiğini, oysa mezheplerle ortaya çıktıkları coğrafya ve toplum arasında ciddi ilişkiler olduğuna işaret etmiştir.

Prof. Dr. İlyas Çelebi başkanlığındaki değerlendirme oturumunda dikkate değer öneriler olmuştur. Bunların zikri bundan sonra yapılacak olan çalışmalara katkı sağlaması bakımından önemlidir:

1. Mâtürîdî çalışmalarında onun akılcılığına ve yöntemine odaklanması gerekir.

2. Günümüzdeki Deizm problemine karşı Mâtürîdî'nin nübüvetsiz bir tanrı tasavvurunun olamayacağına dair hikmet temelli yaklaşımından istifade edilebilir.

3. Mâtürîdî üzerine yapılacak olan yeni çalışmaların kavram düzeyinde gerçekleştirilmesi gerekir.

4. Bir alimi büyüten, onun düşüncelerini tüketen, fikirlerini yeniden üreten takipçilerinin olması gerekir. Mâtürîdî düşünce ancak bu şekilde gelişir.

5. Mâtürîdî'de teori kuran bir alim profili çizilebilirse bunun bir değeri olur.

6. Günümüzde Mâtürîdî'ye olan ilgiyi yönlendirecek bir akıl ekibine ihtiyaç vardır.

7. Mâtürîdî'ye kimlik edinmenin ötesinde, entelektüel bir kaygıyla odaklanılmalıdır.

8. Mâtürîdîliğin 21. Yüzyılda modern hayata ne sunduğunun tespit edilmesi gerekir.

9. Yeni sempozyumlarda önceki konuların tekrar edilmemesi önemlidir.

10. Kırgızistan gibi Türkî cumhuriyetlerde bulunan araştırmacıların Rus kütüphanelerinde toplanmış muhtemel eserleri tespit ve tahkik etmeleri gerekir.

11. Bazen araştırmacılar, kendi fikirlerini bir mezhep üzerinden ifade etmek ya da mezhep adına konuşmak gayesiyle dile getirmektedirler. Halbuki bir mezhebin görüşünü önce anlamaya çalışmak gerekir. Mâtürîdî çalışmalarında onu anlama ve yorum yapma sınırının aşılmasına dikkat edilmelidir.

12. Mâtürîdî çalışmalarında bir veri tabanı oluşturulması ve benzer konularda enerji kaybının yaşanmaması gerekir.

Takip etme fırsatı bulduğum bu değerli etkinliğin ardından önemli olduğunu düşündüğüm bazı noktalara değinmek istiyorum. Kanaatimce etkinlikte gündeme getirilen en önemli soru Mâtürîdî'nin felsefe dışında bir yöntem belirleyerek Kur'an, sünnet rehberliğinde ve akıl yardımıyla bir düşünce sistemi oluşturma çabasının başarılı olup olmadığıdır. Biz, bugün, Eş'arî düşüncenin Mu'tezile'ye bir tepkiyle ortaya çıktığını, gelişim aşamalarının nihayet felsefi bir yapıya dayandığını söyleyebiliyoruz. Ancak tatmin edici tanımlamaları henüz Mâtürîdîlik için yapabilmemiş değiliz.

Müslümanların yaşadıkları dünyaya sunacakları değerler bütününde

nasıl bir Allah tasavvuruna sahip oldukları şüphesiz birincil öneme sahiptir. Çalıştayda “Mâtürîdî’de Allah Tasavvuru” başlığı altında, özellikle din eğitimi ve yaygın din eğitiminde, nasıl bir Allah tasavvuru üzerine bir tasdik temin etmek istenildiğinin net bir şekilde ortaya konulması gerektiği adeta bir ödev olarak sunulmuştur. Bu ödev, İslam düşüncesinin gerçeklik tasavvurunun yeni nesilde ne kadar karşılık bulacağı kritik sorusuyla da yakından ilgilidir. Çalıştayda dillendirildiği üzere, konuya dair, temennilerin ötesinde çapraz ve derin okumalar yapılması gereği dikkate alınmalıdır.

Çalıştayda “Mâtürîdî’de Âlem/Tabiat Tasavvuru” başlığı altında felsefi ve teolojik spekülasyonların zamanla insanlığın gerçeklikle kurduğu ilişkiyi belirleyici etki gösterebildiği tespitine yer verilmiştir. Çağdaş doğa düşüncesi kapsamında izafiyet teorisi ve kuantum teorisinin gerçeklik tasavvurumuzda yaptığı değişiklik göz önüne alındığında konunun önemi anlaşılacaktır. Bu noktada bizim sorumuz, yine çalıştayda da ifade edilen, çağdaş dünyanın bir paydaşı olan dindarların sunabilecekleri bir önerilerinin olup olmadığıdır.

Allah’ı tasavvir eden varlık olarak insanın mahiyeti ve yaratıcısıyla ilişkisi “Mâtürîdî’de İnsan Tasavvuru” başlığı altında farklı boyutları ile ele alınmıştır. İnsanın özne oluşunun öne çıktığı günümüz dünyasında, onun kimlik ve anlam arayışında Mâtürîdî’nin düşüncelerinin yol gösterici olabileceğinin ifade edilmesi önemlidir. Bu bağlamda, Mâtürîdî’nin insanı irade ve eylem sahibi fail bir varlık olarak tavsif etmesine, insanın Allah’a itaatinin, bağlılığının ve O’nu yüceltmesinin arka planındaki sevgiyi ön plana çıkarmasına dikkat çekilmiştir. Onun tarif ettiği ideal insanın günümüz için ütopyik olmayan bir rol model sunabileceği vurgulanmıştır. Çalıştayda, insanın doğası ve mahiyetine dair, “nâtık” kavramı, Mâtürîdî’nin büyük günah meselesine korku odaklı değil, rahmet odaklı yaklaşımı ve insan tasavvurunda zengin değerlendirmelere yer verilmiştir. Mâtürîdî’nin alem ve insan tasavvurunun genç nesle dokunabilen yeni bir din diline ihtiyaç noktasında ilham verici olabileceği de üzerinde durmaya değer bir tespit olmuştur.

“Mâtürîdî’de Peygamber Tasavvuru” başlığı altında Mâtürîdî gelenekteki nübüvvet konusuna dair tartışma alanları ve Mâtürîdîliği diğer düşüncelerden ayıran karakteristik üzerinde durulmuştur. Çalıştayda dikkat çeken bir husus da Mâtürîdî’nin nübüvvet meselesine dair görüşlerinin, sadece bu başlık altında değil, önceki başlıklarda ve “Mâtürîdî’de Toplum Tasavvuru” konusunda da gündeme gelmesidir. Bu, çalıştayda da ifade edildiği üzere, nübüvvet konusunun genelde Kelam geleneğimizde kritik öneminden ve özeldense Mâtürîdî’nin kelam sistemindeki örüntü ve ko-

nuyu ele alış farkından kaynaklandığını göstermesi açısından değerlidir. Çalıştayda, Mâtürîdî'nin içerisinde yaşadığı toplumun bir ferdi oluşunun farklı yansımalarına dikkat çekilmesi de kanaatimce değerlidir.

Çalıştayda dikkat çeken bir husus da, önceki çalışmalardan farklı olarak, sunumlarda *Kitâbü't-Tevhîd*'in yanında *Te'vilâtü'l-Kur'ân*'a yapılan atıfların ve kavram tahlillerinin artış göstermesidir. Bu olumlu bir gelişme olmakla birlikte, eserle ilgili kapsamlı okuma ve araştırmalara olan ihtiyacın devam ettiğini ifade etmek gerekir. Mâtürîdî'nin düşünce dünyasının anlaşılmasında en büyük engellerden birisi Semerkand Hanefiliğine ait elimizdeki eserlerin azlığıdır. Elimizdeki temel eser *Kitâbü't-Tevhîd*'in dahi tek nüsha üzerinden tahkiki yapıldığı hatırlandığında, eserin başka yazmalarının ortaya çıkması temennisini burada dillendirmek anlamlı olacaktır. Bu bağlamda, çalıştayda ifade edilen, Mâtürîdî'nin ashabından Ebü'l-Hasen Alî b. Saîd er-Rüstüfağnî'ye ait üç risaleye ulaşıldığı bilgisi değer taşımaktadır. Bu arada, yakın bir zamanda Prof. Dr. Tahir Uluç'un *Kitâbü't-Tevhîd*'in tercümesi ile ilgili çalışmasının kisve-i tab'a büründüğü bilgisini de Mâtürîdî çalışmaları adına güzel bir gelişme olarak kayda almış olalım.

Netice itibariyle üç nesli bulan gayretlerin sonucunda ülkemizdeki Mâtürîdî çalışmalarında artık aşama kaydedildiği söylenebilir. Ayrıca bu çalıştayda soyut bir Mâtürîdî tasavvurunun dışına çıkılabilemiştir. Yine hakikat tekelciliğinin ve taassubun İslam toplumunu şiddet ve karmaşaya sürüklemesi tehlikesine karşı Mâtürîdî'nin hoşgörü odaklı dini anlayışının müslümanlar arasındaki çatışma zihniyetinin azalmasına katkı sunacağı, tekfir söylemlerinin de önüne geçilebileceği vurgusu yüksek sesle dillendirilmiştir. Ülkemiz de dahil İslam toplumunun hoşgörüye olan acil ihtiyacı izahtan varestedir. Bu bağlamda, taassup konusunun ayrı bir çalıştay konusu olması teklifi kanaatimce değerlidir.

Bu noktadan sonra, çalıştayda ifade edildiği üzere, ortak bir aklın yönlendirmesiyle ve enerji kaybına mahal vermeyecek şekilde çalışmaların devam etmesi önem arz etmektedir.

Kaynakça

Ak, Ahmet. "Mâtürîdî ve Mâturidilik ile İlgili Türkçe Akademik Çalışmaların Değerlendirmesi". *Journal of Islamic Research*. ,29(2), 2018, 380-398.